

سرشناسه	رهپیک، حسن، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پدیدآور	حقوق مسؤولیت مدنی و جبران‌ها (با تجدیدنظر) / حسن رهپیک
مشخصات نشر	[ویراست ۲]
مشخصات ظاهری	تهران: خرسندی، ۱۳۹۵.
شابک	۲۳۱ ص.
وضعیت فهرست‌نویسی	978-600-114-661-9 :
موضوع	فیفا :
موضوع	مسؤولیت (حقوق) -- ایران
رده‌بندی کنگره	خسارت (فقه)
رده‌بندی دیویی	۱۳۹۵ ح ۷ / ۸۳۹ / KMH
شماره کتابشناسی ملی	۳۴۶ / ۵۵ :
	۳۲۶۷۹۰۵ :

انتشارات خرسندی

خیابان انقلاب، خیابان فخررازی، خیابان لبافی‌نژاد، نرسیده به
خیابان دانشگاه، پلاک ۱۷۴، واحد ۲

تلفن: ۵-۶۶۹۷۱۰۳۴ و ۵-۶۶۴۹۰۵۸۴

فروشگاه شماره ۱: دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، تلفن: ۶۶۴۱۰۲۰۳

فروشگاه شماره ۲: میدان انقلاب، خیابان منیری جاوید (اردیبهشت)، پلاک ۹۲، تلفن: ۶۶۹۵۰۷۵۹

فروشگاه شماره ۳: خیابان انقلاب، نرسیده به میدان فردوسی، کوچه شهید براتی، دانشکده حقوق دانشگاه آزاد، طبقه زیرین (قسمت کتابفروشی) تلفن: ۶۶۷۵۵۹۱۰

پست الکترونیک: Khorsandy.pub@gmail.com

سایت اینترنتی: www.Khorsandypub.com

حقوق مسؤولیت مدنی و جبران‌ها

(با تجدیدنظر)

تألیف: دکتر حسن رهپیک

چاپ اول ویرایش دوم (چاپ بیست‌وسوم): ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد - قیمت: ۲۸۰,۰۰۰ ریال

شابک: ۹ - ۶۶۱ - ۱۱۴ - ۶۰۰ - ۹۷۸

ISBN: 978-600-114-661-9

فهرست مطالب

مقدمه	۱۱
مبحث مقدماتی	۱۳
گفتار اول - آشنایی با کلیات فلسفه مسؤولیت مدنی	۱۳
۱- اخلاق و مسؤولیت مدنی	۱۴
۲- هدف مسؤولیت مدنی	۱۵
۳- مبنای مسؤولیت	۱۸
گفتار دوم - مروری بر حقوق مسؤولیت مدنی و جبران‌ها در ایران	۲۰
۱- منابع مسؤولیت مدنی در حقوق ایران	۲۱
۲- مهم‌ترین قواعد مسؤولیت در حقوق ایران	۲۴
الف - تسبیب	۲۴
ب - تصرف نامشروع در مال غیر	۲۷
ج - استیفاء	۲۹
د - اداره مال غیر	۲۹
ه - ایفای ناروا	۳۰
فصل اول: قواعد عمومی مسؤولیت مدنی و جبران‌ها	۳۱
مبحث اول - تعاریف و مفاهیم اساسی	۳۱
گفتار اول - مفهوم عمومی	۳۱
گفتار دوم - مسؤولیت قراردادی و مسؤولیت مدنی	۳۳
گفتار سوم: تقصیر؛ مفهوم بنیادین در مسؤولیت مدنی	۳۵
۱- تقصیر شخصی و نوعی	۳۶

۶ ♦ حقوق مسؤولیت مدنی و جبران‌ها

۳۷	۲- اقسام تقصیر.....
۳۷	الف - تقصیر عام و خاص.....
۳۸	ب - تقصیر مثبت و منفی.....
۳۹	ج - تقصیر عمدی و غیر عمدی.....
۴۰	د- تقصیر سبک و سنگین.....
۴۱	۳- سوء استفاده از حق.....
۴۶	مبحث دوم - نظریات اساسی در مسؤولیت مدنی.....
۴۷	۱- نظریه تقصیر.....
۴۸	۲- نظریه فرض تقصیر.....
۴۸	۳- نظریه خطر یا مسؤولیت عینی.....
۴۹	۴- نظریه مسؤولیت شدید یا ایمنی.....
۵۰	مبحث سوم - ارکان مسؤولیت مدنی.....
۵۱	گفتار اول - فعل زیانبار (فعل شخص، اشیاء، حیوان و غیره).....
۵۹	گفتار دوم - ضرر قابل مطالبه.....
۵۹	۱- اقسام ضرر.....
۵۹	الف - ضرر مادی و معنوی.....
۶۳	ب- ضرر مستقیم و عدم النفع.....
۷۲	۲- شرایط ضرر قابل مطالبه.....
۷۲	الف- مسلم و قطعی بودن ضرر.....
۷۲	ب- الزامی بودن حق مبنای مطالبه ضرر.....
۷۳	ج- مشروعیت حق مبنای مطالبه ضرر.....
۷۳	د- عدم جبران قبلی ضرر.....
۷۷	ه- قابلیت پیش‌بینی ضرر.....
۷۹	و- بلاواسطه بودن ضرر.....
۷۹	گفتار سوم - رابطه عرفی بین فعل و ضرر.....
۸۴	۱- سبب مقصر و عدوانی.....
۸۵	۲- سبب اقوی.....
۸۵	۳- سبب متناسب یا متعارف.....
۸۵	۴- سبب بلاواسطه یا نزدیک.....
۸۵	۵- سبب مقدم در وجود.....
۸۵	۶- سبب مقدم در تأثیر.....
۸۶	۷- نظریه ترکیبی.....

فهرست مطالب ♦ ۷

۸۷ نکته - سبب اجمالی
۸۸ مبحث چهارم - علل خارجی و تأثیر آن بر مسؤولیت مدنی
۸۸ ۱- مفهوم «خارجی»
۸۹ ۲- اقسام علت خارجی (قوة قاهره، فعل زیاننده، فعل ثالث)
۹۱ مبحث پنجم - علل موجهه و تأثیر آن بر مسؤولیت مدنی
۹۱ ۱- دفاع مشروع
۹۲ ۲- اضطرار
۹۶ ۳- اذن
۹۶ الف - مسؤولیت پزشکی
۹۸ ب - مسؤولیت تأدیب کننده
۹۸ ۴- خطر پذیری (عملیات ورزشی)
۹۹ ۵- ابرای قبلی زیاننده
۱۰۰ ۶- سبب اقوی
۱۰۱ مبحث ششم - مبانی و اصول جبران‌ها
۱۰۱ ۱- مبانی نظری جبران
۱۰۲ ۲- اصول جبران‌ها
۱۰۲ الف- اصل بازگشت زیاننده به وضع قبل از ورود ضرر
۱۰۴ ب- اصل عدم تضامن
۱۰۴ ج- اصل ترتیب جبران عینی و مالی
۱۰۶ د- اصل زمان و مکان ارزیابی جبران
۱۰۷ ه- اصل توجه به خسارات تکمیلی در کنار خسارات اصلی
۱۰۹ فصل دوم: قواعد خاص مسؤولیت مدنی و جبران‌ها
۱۱۰ مبحث اول - قاعده تصرف نامشروع و غضب
۱۱۰ گفتار اول - مبانی تصرف نامشروع
۱۱۸ گفتار دوم: غضب
۱۱۸ ۱- تعریف و قلمرو غضب
۱۲۷ ۲- حدود تکالیف غاصب
۱۲۷ الف- عین مال
۱۳۹ ب- افزایش قیمت مال
۱۴۲ ج- نقص و عیب مال
۱۴۵ ۳- تکالیف غاصبان در تعاقب ایادی

۸ ♦ حقوق مسؤولیت مدنی و جبران‌ها

۱۴۶	الف - نسبت به عین.....
۱۵۰	ب - نسبت به منافع مال.....
۱۵۲	ج - ایرای ذمه غاصبان.....
۱۵۵	۴- معامله بر مال مغضوب.....
۱۵۵	الف - اعتبار معامله.....
۱۵۸	ب - مسؤولیت طرفین معامله در مقابل مالک.....
۱۶۵	ج - عدم تفاوت احکام در انواع معاملات.....
۱۶۵	۵- هزینه نگهداری مال در تصرف نامشروع.....
۱۶۸	مبحث دوم - قاعده اتلاف.....
۱۷۴	مبحث سوم - قاعده تسبیب.....
۱۷۴	گفتار اول - مفهوم.....
۱۷۷	گفتار دوم - رابطه قاعده اتلاف و تسبیب.....
۱۸۲	گفتار سوم - ضمان مباشر و سبب.....
۱۸۶	گفتار چهارم - مسؤولیت ناشی از خرابی ساختمان و فعل حیوان.....
۱۸۹	گفتار پنجم - تصادم بین وسایل نقلیه.....
۱۹۳	گفتار ششم - مسؤولیت مدنی دارندگان وسایل نقلیه براساس قوانین بیمه اجباری اشخاص ثالث.....
۱۹۵	۱. مروری بر قوانین سابق و جدید بیمه اجباری شخص ثالث.....
۱۹۵	الف - قانون مصوب سال ۱۳۴۷.....
۱۹۵	ب - قانون مصوب سال ۱۳۸۷.....
۱۹۶	ج - قانون مصوب سال ۱۳۹۵.....
۱۹۷	۲. بررسی و تحلیل قوانین بیمه اجباری شخص ثالث.....
۱۹۷	الف - مبنای مسؤولیت دارندگان وسایل نقلیه.....
۲۰۰	ب - قلمرو مسؤولیت بیمه گر.....
۲۰۳	ج - مورد بیمه.....
۲۰۶	۴. جمع مسؤولیت بیمه گر و مسبب اصلی.....
۲۰۸	مبحث چهارم - قاعده استیفاء.....
۲۱۲	مبحث پنجم - قاعده ایفای ناروا (اشتباه در پرداخت).....
۲۱۶	مبحث ششم - قاعده اداره مال غیر.....
۲۲۳	فهرست منابع.....

فهرست مطالب ♦ ۹

۲۲۳	الف - منابع فارسی.....
۲۲۴	ب - منابع عربی.....
۲۲۵	ج - منابع انگلیسی.....
۲۲۷	نمایه واژگان و عبارات تخصصی.....

مقدمه

بحث جبران خسارات که با عناوین گوناگونی همچون ضمان قهری، مسؤولیت مدنی، جبران‌ها و شبه جرم به آن اشاره می‌شود یکی از مباحث پیچیده و مهم در حقوق به‌ویژه حقوق خصوصی می‌باشد.

وجود قواعد عام و خاص و در عین حال متعدد در این بحث باعث پیچیدگی آنها از یک سو و مورد ابتلا و فراگیر بودن آنها موجب اهمیت این بخش از سوی دیگر شده است.

در حقوق ایران به دلیل استفاده از منابع و مبانی مختلط اسلامی و حقوق خارجی و عدم تنقیح مبانی مذکور و احکام ناشی از آنها تا حدی شاهد پراکندگی هستیم. علاوه بر اینکه کتب و مقالات تألیفی در این زمینه نیز محدود و غیر کافی می‌باشد. به همین دلیل، آموزش اصول و مبانی مسؤولیت مدنی و ضمان قهری در حقوق ما چندان آسان نیست.

کتاب حاضر که هدف اصلی آن آموزش اصول، قواعد و احکام مسؤولیت مدنی و جبران‌هاست تلاش نموده است تا با ساده‌سازی و در عین حال اختصار به بیان چارچوب‌های قابل درک مسؤولیت بپردازد و ضمن مقایسه اصول با مقررات داخلی، قواعد خاص حقوق ایران را نیز مطرح کند.

به همین منظور برای آماده سازی ذهن خوانندگان، در یک مبحث مقدماتی، ابتدا برای آشنایی دانشجویان و استادان با برخی مسایل مربوط به فلسفه مسؤولیت مدنی - که معمولاً حتی در مقاطع بالا نیز به آن توجه نمی‌شود - چند ملاحظه کلی در این بحث، تدوین و سپس مروری سریع بر مبانی و اصول مسؤولیت مدنی و جبران‌ها در حقوق ایران شده است.

مطالب دیگر کتاب در دو فصل تنظیم گردیده که فصل اول به قواعد عمومی مسؤولیت مدنی و جبران‌ها و فصل دوم به قواعد خاص اختصاص یافته است. در فصل اول، منابع اصلی، منابع حقوق خارجی است که در موارد متعدد با قوانین داخلی مقایسه گردیده است. اما در فصل دوم، منبع اصلی، قواعد قانون مدنی و پس از آن سایر قوانین بوده که به مناسبت در بین آنها به حقوق خارجی نیز توجه شده است. در هر حال قواعد مسؤولیت به دلیل عقلایی و عرفی بودن تا حد زیادی بین نظام‌های حقوقی مشترک می‌باشد اما اختلاف نسبی مبانی و تفاوت در میزان توسعه یافتگی احکام و مسایل مسؤولیت‌ها در نظام‌ها و کشورهای مختلف نیز قابل توجه می‌باشد. همان‌گونه که در کتاب توضیح داده شده است، برخی از حقوقدانان به دلیل ویژگی‌های قاعده غصب و تصرف نامشروع، این بحث را تا حدی از مباحث مسؤولیت مدنی جدا کرده‌اند اما در کتاب حاضر قاعده تصرف نامشروع و غصب نیز تحت عنوان کلی مسؤولیت قرار گرفته اگر چه قاعده اخیر در قواعد خاص به طور مفصل بررسی شده است. به همین دلیل نام کتاب را «حقوق مسؤولیت مدنی و جبران‌ها» قرار دادیم تا فراگیری مباحث و تقسیمات آن در قواعد عمومی و خاص قابل توجیه باشد.

کتاب حاضر با لطف خداوند مورد استقبال قرار گرفته و چاپ‌های متعددی از آن (حدود بیست چاپ) به علاقمندان عرضه شده است. در فاصله تدوین کتاب و آخرین چاپ آن، برخی از قوانین مهم مورد اصلاح قرار گرفت که لازم بود در فرصت مناسب نسبت به اعمال آنها در کتاب اقدام شود. خوشبختانه پس از تصویب نهایی قانون مجازات اسلامی در اوایل سال ۱۳۹۲، فرصتی دست داد تا تغییرات و اضافات این قانون در کتاب منعکس گردد و ضمناً با توجه به چاپ جدید کتاب به قوانین دیگری مانند قانون بیمه اجباری خسارات واردشده به اشخاص ثالث مصوب ۱۳۹۵ توجه شد علاوه بر آنکه قوانین مصوب ۱۳۸۷ و ۱۳۴۷ نیز در موارد لازم مورد مقایسه و بررسی قرار گرفتند. امید است با انجام این اصلاحات، ضمن ارائه اطلاعات جدید قانونی و حقوقی به خوانندگان، زمینه بحث و مطالعه بیشتر در این حوزه فراهم آمده باشد.

دکتر حسن ره‌پیک

استاد دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری

مبحث مقدماتی

گفتار اول - آشنایی با کلیات فلسفه مسؤولیت مدنی

طرح و بررسی سؤالات اساسی و بنیادین در حقوق و شاخه‌های آن از جمله مسؤولیت مدنی، در واقع نگاهی خاص به حقوق است که با عنوان فلسفه حقوق یا نظریه حقوق شناخته می‌شود. احکام و مسایل حقوقی در نظام‌های حقوقی و کشورهای مختلف و حتی در آرای حقوقدانان، خودآگاه یا ناخودآگاه، مبتنی بر رویکردهای فلسفی و نظریات کاملاً اساسی در حقوق می‌باشد. البته ممکن است مسایل فرعی حقوقی همواره مستقیماً با مبانی فلسفی ارتباط برقرار نکنند اما با واسطه یا در مواردی بی‌واسطه از این مبانی تأثیر می‌پذیرند. بسیاری از اختلاف‌نظرها در احکام و مسایل حقوقی به تفاوت رویکرد در مبانی فکری بازگشت می‌کنند. چگونگی نگاه به حق و مبنای آن، دادن اصالت به فرد یا جامعه، رویکرد به مفهوم دولت و اختیارات آن، اخلاقی بودن حقوق، تأثیر رویکرد اقتصادی بر حقوق، چیستی غایت و مبنای حقوق، چگونگی نگاه به عدالت و دهها نگاه و رویکرد دیگر، مباحث فلسفه حقوق را شکل می‌دهند.

حقوق مسؤولیت مدنی نیز در همین چارچوب قابل تحلیل است که تحت عنوان فلسفه مسؤولیت مدنی، سؤالات، رویکردها و مبانی اساسی مسؤولیت مدنی را مورد بحث قرار می‌دهد.^۱

۱. برای نمونه ببینید:

جهت آشنایی با این نوع مباحث، اختصار به برخی نکات و ملاحظات اشاره می‌گردد.

۱- اخلاق و مسؤولیت مدنی

علی‌رغم تفاوت‌های اخلاق و حقوق، شباهتهای این دو باعث گردیده تا روابط متقابلی بین آنها ایجاد شود. اخلاق و حقوق، هر دو ماهیتی هنجاری یا شبه هنجاری دارند که متضمن جریان اموری مانند حسن و قبح و مصلحت و عدالت در قواعد و احکام آنهاست. به همین دلیل تخلف از آنها، می‌تواند سرزنش و توبیخ را به دنبال داشته باشد. این بحث به تناسب در مسؤولیت مدنی نیز مطرح می‌شود.

میزان تأثیر و دخالت اخلاق در مسؤولیت مدنی چقدر است؟

آیا اساساً مسؤولیت با معیار اخلاقی سنجیده می‌شود؟

آیا قواعد مسؤولیت مدنی کسی را مسئول می‌داند که رفتار وی قابل سرزنش باشد؟
تقصیر در مسؤولیت مدنی به معنای تخلف قابل مجازات است؟ آیا در جبران نیز باید به معیارهای اخلاقی توجه کرد؟

پاسخ به این نوع سؤالات می‌تواند جهت‌گیرها و احکام مسؤولیت مدنی را در یک نظریه مشخص نماید.

نگاه اخلاقی به مسؤولیت مدنی، قواعد مسؤولیت مدنی را به ویژگی‌هایی از حقوق کیفری نزدیک می‌کند؛ جنبه‌های شخصی آن را تقویت می‌نماید؛ نقش تقصیر را پررنگ‌تر می‌کند و به تنبیه و بازدارندگی توجه بیشتری می‌نماید.

باید توجه داشت که در هر حال انتزاع اخلاق و مبانی آن از حقوق مسؤولیت مدنی امکان‌پذیر نیست اما تأثیر و دخالت اخلاق در مسؤولیت مدنی نباید در حدی باشد که مبانی و غایات مسؤولیت، تناسب خود با قواعد حقوقی را از دست بدهند. جبران ضرر در تمام رویکردهای حقوق مسؤولیت مدنی موضوع مهم و تا حدی محوری است. نباید این موضوع، جای خود را با سایر موضوعات که تناسب کمتری با مسؤولیت مدنی دارند عوض کند. اقناع وجدانی، رضایت، تنبیه، توبیخ و حتی تقصیر نمی‌توانند جای جبران ضرر را بگیرند.